

Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca/Universitatea din București
Facultatea de Teologie Ortodoxă/
Facultatea de Teologie Ortodoxă „Justinian Patriarhul”
Școala doctorală „Isidor Todoran”/Școala doctorală „Dumitru Stăniloae”

Teză de doctorat

– rezumat –

*Biserica Ortodoxă și clerul militar din Monarhia Habsburgică între Pacea de
la Carloviț și izbucnirea Primului Război Mondial
(1699-1914)*

COORDONATORI

Pr. Prof. Univ. Dr. Ioan-Vasile Leb

Pr. Prof. Univ. Dr. Mihail-Simion Săsăujan

DOCTORAND

Drd. Mircea-Gheorghe Abrudan

Cluj-Napoca

2021

Cuprins

Argument	5
I. Introducere	8
1.1. Relevanța temei	8
1.2. Obiectivele cercetării	11
1.3. Istoriografie	12
1.3.1. Biserica Ortodoxă din Imperiul Austriac	12
1.3.2. Biserica Ortodoxă din Transilvania, Banat și Bucovina	17
1.3.3. Asistența religioasă în armata imperială k.u.k. – chezaro-crăiască	25
1.3.4. Asistența religioasă în Armata Română	28
II. Monarhia Habsburgică între Pacea de la Carloviț și Primul Război Mondial	31
2.1. Imperiul Habsburgilor – Imperiu dunărean	31
2.2. Reformism și iosefinism în numele absolutismului luminat	34
2.3. Imperiul Austriac de la Franz I la pașoptism și neoabsolutism	36
2.4. Monarhia dunăreană în epoca dualismului (1867-1918)	40
2.4.1. Administrarea (1878) și anexarea Bosniei-Herțegovina (1908)	44
2.5. „Finis Austriae” (1918)	47
III. Biserica Ortodoxă din Imperiul Habsburgilor între 1690 și 1918	49
3.1. Biserica Ortodoxă din Imperiul Habsburgic și Austriac	51
3.1.1. „Marea imigrație sârbească” din 1690 și „privilegiile ilirice”	52
3.1.2. Organizarea și jurisdicția Mitropoliei Carlovițului	59
3.1.2.1. Episcopia Ardealului	68
3.1.2.2. Episcopia Bucovinei	78
3.1.2.3. Episcopia Dalmației	93
3.1.2.4. Parohiile companiilor comerciale greco-valahe	105
3.1.3. Dimensiunea demografică și ordinea diptichelui	110
3.2. Titulatura ortodocșilor: de la „schismatici” și „neuniți” la „greco-orientali”	123
3.3. Ortodoxia sub presiunea naționalismului veacului al XIX-lea	138
3.3.1. Mitropolia sârbească de la Carloviț	143
3.3.2. Mitropolia românilor din Transilvania și Ungaria	150

3.3.3. Mitropolia Bucovinei și Dalmației.....	156
3.3.4. Mitropoliile Bosniei și Herțegovinei.....	165
IV. Asistența religioasă în cadrul armatei cezaro-crăiești între secolele XVIII-XX.....	173
4.1. Istoria asistenței religioase în armatele habsburgilor până în secolul XVIII.....	173
4.2. „Capelanatul superior” al armatei habsburgice (1643-1773).....	178
4.3. „Vicariatul Apostolic al Armatei” (1773-1914).....	187
4.3.1. Înființarea Vicariatului Apostolic al armatei imperiale în 1773.....	187
4.3.2. Organizarea și funcționarea Vicariatului Apostolic al Armatei.....	190
4.3.3. „Vikarii apostolici Castrensis” – Vicarii apostolici ai armatei.....	205
4.3.4. Capelanii militari.....	209
4.3.4.1. Capelanii militari protestanți.....	220
4.3.4.2. Rabinii și imamii militari.....	224
4.4. Arhiva „Vicariatului Apostolic al Armatei” de la Viena.....	226
4.4.1. Istoria și structura organizatorică a arhivei vicariatului.....	227
4.4.2. Fondurile documentare ale arhivei vicariatului.....	229
V. Clerul militar ortodox între domnia Mariei Tereza și Primul Război Mondial.....	235
5.1. Începuturile pastorației ortodoxe în regimentele grănicerești.....	235
5.2. Primii clerici militari ortodocși în armatele imperiale.....	239
5.3. Capelani ortodocși în războaiele napoleoniene.....	244
5.4. Evoluția din ultimele două decenii de pace ale domniei lui Franz I.....	253
5.5. Instituționalizarea capelanilor ortodocși permanenți în armata austriacă.....	261
5.5.1. Capelanii ortodocși ai regimentelor de infanterie între 1834 și 1868.....	268
5.6. Transformările din perioada dualismului austro-ungar.....	280
5.7. Capelanii ortodocși din serviciul militar activ între anii 1869 și 1914.....	292
VI. Considerații finale.....	304
VII. Abstract.....	312
VIII. Anexe.....	317
8.1. Anexe cartografice.....	317
8.2. Anexe fotografice.....	322
8.3. Anexe documentare.....	329
IX. Bibliografie.....	335

Biserica Ortodoxă și clerul militar din Monarhia Habsburgică între Pacea de la Carloviț și izbucnirea Primului Război Mondial (1699-1914)

Cuvinte cheie: Imperiul habsburgic, Austro-Ungaria, granița militară, Biserica Ortodoxă Română, Biserica Ortodoxă Sârbă, Vicariatul Apostolic al Armatei, armata cezaro-crăiască, clerul militar, preoți militari ortodocși, secolele XVIII-XX.

Rezumat:

Istoria Bisericii Ortodoxe din Europa Central-Orientală a fost profund marcată de regimurile politice care au dominat de-a lungul timpului acest spațiu. Între acestea Monarhia Habsburgică a jucat un rol decisiv în evoluția vieții bisericești pe parcursul secolelor XVII-XX. Biserica Ortodoxă din Transilvania, Banat, Ungaria, Bucovina, Voivodina, Slovenia, Croația, Bosnia-Herțegovina, Galiția, Dalmația, nordul Serbiei și nord-estul Italiei a fost profund marcată de tutela politică a dinastiei de Habsburg. Datorită statutului juridic și social-politic diferit al acestor provincii în cadrul imperiului, evoluția istorică a Bisericii Ortodoxe a cunoscut perioade și situații de persecuție și prigoană, precum în Transilvania, dar și de înflorire sub directă și atenta supraveghere a statului, care s-a implicat prin măsuri legislative în organizarea și administrarea vieții bisericești, a ierarhiei, vieții monahale și patrimoniului eclesial, a modalităților de exprimare publică a cultului, educației clerului și a structurii învățământului confesional.

Reformele Mariei Tereza și ale lui Iosif al II-lea au ținut la centralizarea, uniformizarea administrativă și legislativă a imperiului, subordonarea tuturor instituțiilor, inclusiv a bisericii în interesul statului, ceea ce a avut reverberații și asupra Bisericii Ortodoxe. Prin decrete imperiale toate episcopiile ortodoxe din imperiu au fost subordonate jurisdicției spirituale și autorității canonice a Mitropoliei Carlovițului. Toleranța confesională decretată de împăratul Iosif al II-lea în 1781 și hotărârile dietelor Ungariei și Transilvaniei din 1791 au descătușat Biserica Ortodoxă din Ungaria și Transilvania din chingile legislației medievale, iar articolul de lege XX din 1848 a conferit tuturor confesiunilor recunoscute în Ungaria egala-îndreptățire în fața legii și le-a garantat

ortodocșilor dreptul de a-și gestiona liber afacerile bisericești și școlare. Pașoptiștii români au reafirmat dorința fermă de emancipare bisericească și politică a românilor din imperiul austriac, lansând o campanie petiționară al cărei scop a fost reînființarea mitropoliei ortodoxe românești din Transilvania și integrarea tuturor românilor ortodocși din imperiu în sânul acesteia. În următoarele două decenii lupta lor în direcția separației ierarhice de sârbi a dus la înființarea Mitropoliei Transilvaniei și Ungariei și a Mitropoliei Bucovinei și Dalmației. Luarea în administrație (1878) și anexarea (1908) Bosniei și Herțegovinei de către Imperiul Austro-Ungar a dus la crearea unei a patra provincii mitropolitane ortodoxe, independente de celelalte trei, cu reședința la Sarajevo, rămasă până la prăbușirea monarhiei în legături spiritual-canonice cu Patriarhia Ecumenică, dar bucurându-se de o largă autonomie, obținută cu sprijinul Vienei.

Armata a jucat un rol central în istoria monarhiei. Încă din Evul Mediu, autoritățile imperiale au acordat o atenție deosebită asistenței religioase a soldaților și ofițerilor mobilizați pe câmpul de luptă. Pentru organizarea asistenței religioase, în 1643, împăratul Ferdinand III a înființat un „Serviciu Pastoral pentru Armată”, condus de un „capelan militar superior”, care supraveghea activitatea preoților militari, selectați de obicei dintre membrii ordinului iezuit. Desființarea acestui ordin în 1773 a dus la necesitatea reorganizării asistenței religioase în forma instituțională a Vicariatului Apostolic al Armatei, înființat de Maria Tereza cu binecuvântarea papei Clement VIII. Vicariatul a existat pe durata anilor 1773-1918 cu sediul la Viena și a fost condus de un episcop romano-catolic mandatat de împărat și de papă să gestioneze viața spirituală a ostașilor și ofițerilor activi atât pe timp de pace, cât și în vreme de război. Vicariatul apostolic și capelanii militari au funcționat independent de autoritatea bisericească civilă, desfășurându-și activitatea administrativă, sacramentală și predicatorială după norme și regulamente proprii, întocmite de vicariat în acord cu autoritățile aulice militare și sancționate de împărat. Din momentul prezentării și înregimentării în armată, preoții militari erau supuși din punct de vedere ecleziastic Vicariatului Apostolic al Armatei și din punct de vedere militar Ministerului de Război. Clerul de armată a fost asimilat ofițerilor și a fost salarizat din bugetul armatei, capelanii puteau obține distincții și ranguri militare, purtau o uniformă proprie și, după trecerea în rezervă, se bucurau de o pensie decentă. Pentru desfășurarea ceremoniilor religioase au fost organizate biserici militare, toate regimentele fiind dotate cu capele militare permanente sau mobile, înzestrate cu obiectele, cărțile și veșmintele bisericești necesare oficierii slujbelor și ceremoniilor religioase. Autoritățile militare și imperiale au acordat o atenție deosebită bunei organizări a asistenței religioase pentru ostașii și ofițerii

mobilizați în toate unitățile de luptă ale monarhiei, deoarece experiența istorică a arătat că preoțimea militară a exercitat o influență pozitivă asupra moralului trupelor în timpul bătăliilor și a conduitei morale a celor aflați sub arme, contribuind, totodată, la consolidarea sentimentului patriotic și a loialității ostașilor față de suveran și de dinastia de Habsburg.

La cererea mitropolitului Pavel Nenadovici, Maria Tereza (1740-1780) și Iosif al II-lea (1780-1790) au angajat primii preoți militari ortodocși, mai întâi în regimentele de graniță pe durata conflictelor militare, apoi cu caracter permanent în unitățile militare compuse dintr-un număr însemnat de soldați ortodocși. Capelanii ortodocși au avut de îndeplinit aceleași sarcini și îndatoriri pastoral-misionare și administrativ-patriotice ca preoții militari catolici, fiind supuși din punct de vedere militar autorităților centrale și regionale ale armatei, iar din punct de vedere ecleziastic Vicariatului Apostolic și episcopilor lor eparhioți, care-i recomandaseră pentru postul de capelan militar. Angajarea capelanilor ortodocși se realiza de către Consiliul Aulic de Război, începând cu anul 1848 de Ministerul de Război, în urma unui proces birocratic ce traversa câteva etape bine configurate. Primul pas era făcut de autoritățile militare care lansau un apel către episcopiile ortodoxe, acestea anunțând clerul din subordine cu privire la concursul pentru postul de capelan militar și schițând abilitățile, atribuțiile și salarizarea unui capelan. Candidatul selectat era apoi recomandat autorităților militare de la Viena. În anul 1858, Ministerul de Război a aprobat creșterea numărului capelanilor ortodocși permanenți în timp de pace prin instituirea unui post de preot militar ortodox în toate regimentele alcătuite din o mie de soldați ortodocși. În consecință, numărul preoților militari ortodocși a crescut de la cinci, câți fuseseră angajați în 1834, la șapte în 1858 și la nouă în 1860. În 1834, din rațiuni economice și militare, autoritățile aulice au încercat să impună angajarea pe postul capelanilor militari doar a clericilor celibatari, ieromonahi, văduvi sau căsătoriți, dar fără copii. În ciuda apelurilor repetate lansate în acest sens, Ministerul de Război a fost nevoit să facă concesii de la această regulă, din simplul motiv că ierarhii ortodocși nu au găsit candidați suficienți care să corespundă acestui profil, deoarece numărul clerului monahal era extrem de redus, iar celibatul clerului mirean era străin de tradiția ortodoxă.

Asistența religioasă în armata cezaro-crăiască a fost reorganizată în anul 1869, după adoptarea dualismului austro-ungar. Administrația Vicariatului Apostolic a fost simplificată, iar numărul clerului militar redus prin desființarea capelanilor de regiment și înființarea posturilor capelanilor de garnizoană, cărora le-a revenit misiunea de a păstori unitățile din cele 16 districte militare. Regulamentul clerului militar din 1869 a prevăzut nouă posturi de capelani ortodocși pentru

întreaga armată comună cezaro-crăiască, ceilalți preoți care activaseră până atunci în efectivele active ale armatei fiind trecuți în rezervă. Diminuarea numărului clericilor de armată a fost suplinită de Ministerul de Război prin apelul la serviciile clerului parohial civil, mandat de autoritățile militare și de cele bisericești să răspundă gratuit nevoilor spirituale ale tuturor membrilor activi ai armatei din garnizoanele care nu aveau un capelan propriu. Capelanii ortodocși beneficiau de drepturi și de bonificații financiare la fel ca preoții militari catolici, puteau obține aceleași distincții și se bucurau de tratament egal în fața legilor civile și militare precum întregul cler de armată. În anul 1896 s-a organizat o autoritate bisericească ortodoxă superioară în armată prin înființarea unui post de protopop militar cu grad de maior, clerul ortodox de armată fiind scos în totalitate de sub autoritatea vicarului apostolic și trecut în responsabilitatea și jurisdicția protopresbiterului militar. Primul protopop militar ortodox a fost numit capelanul român Sava Popovici din garnizoana Vienei. Totodată, numărul clericilor militari a crescut de la nouă la zece, iar în 1898 a fost creat un al unsprezecelea post permanent în cadrul marinei militare. În 1905 a fost adoptat un nou regulament al serviciului pastoral care a fixat numărul clericilor ortodocși la 14, cu o paritate între sârbi și români, fiind sistematizat un al doilea post de protopresbiter militar, iar două posturi au fost rezervate districtului militar al Bosniei și Herțegovinei. În perioada dualismului austro-ungar, în armata cezaro-crăiască au activat 32 de preoți militari ortodocși, 30 în armată și doi în marina militară, 18 români și 14 sârbi. Capelanul ortodox cu cea mai lungă activitate pastorală în serviciul activ al armatei Monarhiei Habsburgice a fost Sava Popovici Săvoiu (1818-1906) din Transilvania, care a slujit ca preot militar 46 ani, între 1851 și 1897.

Lucrarea se situează la interferența istoriografiei militare și a celei ecleziastice, având ca scop prezentarea unei perspective noi asupra evoluției istorice a Bisericii Ortodoxe, a istoriei clerului militar în general și a celui ortodox în particular din Monarhia Habsburgică între Pacea de la Carloviț și Primul Război Mondial. Concret sunt discutate sistematic următoarele șase chestiuni:

- 1) Prezentarea și evaluarea istoriografiei bisericești și militare, referitoare la Biserica Ortodoxă din Monarhia Habsburgică, în general, apoi la cea din Transilvania, Banat și Bucovina, în particular, respectiv la asistența religioasă în armata habsburgică și în armata română în secolele XVIII-XX.

- 2) Restituirea pe scurt a istoriei jumătății răsăritene a Imperiului Habsburgic între Pacea de la Carloviț (1699) și izbucnirea Primului Război Mondial (1914).

3) Prezentarea sintetică a evoluției structurilor jurisdicțional-canonice, a statutului juridic, a organizării administrative, a dinamicii demografice și articulării identității teologice a Bisericii Ortodoxe din Monarhia Habsburgică începând cu ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea și până la prăbușirea monarhiei în toamna anului 1918.

4) Ilustrarea istoriei organizării instituționalizate a asistenței religioase, în general, și a celei ortodoxe, în particular, în cadrul armatei imperiale habsburgice începând cu secolul XVIII și până la izbucnirea Marelui Război.

5) Identificarea preoților militari ortodocși sârbi și români care au activat în trupele de linie, în regimentele de graniță, în școlile de cadeți și în academiile militare habsburgice începând cu a doua jumătate a secolului XVIII și până în primul deceniu al secolului XX.

6) Prezentarea vieții și activității pastorale, naționale și publicistice a unor capelani militari ortodocși români reprezentativi, însă insuficient cunoscuți în istoriografia laică și ecleziastică românească: Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1833), Gheorghe Haines (1769-1812), Vasile Georgevici (1764-1826), Ignatie Carabeț (1776-1838), George Boitor (1804-1885), Sava Popovici Săvoiu (1818-1906), Pavel Boldea (1861-1920) și Dr. Virgil Ciobanu (1876-1965).